

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА УМИСНЕ ВБИВСТВО: ВПЛИВ СТУПЕНЯ ТЯЖКОСТІ ЗЛОЧИНУ НА ВИД ТА РОЗМІР ПОКАРАННЯ

APPOINTMENT OF PUNISHMENT FOR INTENTIONAL MURDER: THE INFLUENCE OF THE DEGREE OF SERIOUSNESS OF THE CRIME ON THE TYPE AND SIZE OF THE PUNISHMENT

Кваша О.О., д.ю.н., професор,
вчений секретар

Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

Бабанли Р.Ш., д.ю.н.,
керівник департаменту аналітичної та правової роботи
Верховний Суд

В статті аналізується проблема забезпечення єдності судової практики в питаннях призначення покарання за умисне вбивство. Доводиться, що тяжкість злочину як критерій, який має враховуватися під час призначення покарання, має первинне значення для обрання конкретного виду та розміру покарання за вчинений злочин. Для реалізації такого критерію необхідним є здійснення так званої «внутрішньої диференціації» певного злочину. Така диференціація здійснюється на підставі аналізу конкретних фактичних обставин, в яких вчиняється злочин, і відповідно до них визначається покарання, яке має призначатись залежно від обставин. Відмінності ступеня тяжкості відповідних злочинів можуть бути зумовлені різними способами їх вчинення, різними категоріями потерпілих, поведінкою потерпілого до вчинення злочину, чинником вчинення злочинів як одиничних чи як сукупності тощо. «Внутрішньої диференціації» відповідальності за умисні вбивства, передбачені ч. 1 ст. 115 КК, ані законодавство, ані інші джерела правозастосовної практики не встановлюють, а тому питання оцінки ступеня суспільної небезпечності кожного конкретного випадку протиправного позбавлення життя людини покладається на суддю, який здійснює розгляд кримінального провадження. Такий стан речей робить визначальним чинник суддівського розсуду у вирішенні зазначеного питання, що є передумовою існування різних підходів до здійснення оцінки різних проявів умисного вбивства з позицій ступеня їх суспільної небезпечності чи тяжкості. Тяжкість злочину не є єдиним чинником, різне бачення стосовно якого може призводити до різниці в покараннях, оскільки таке ж різне бачення може існувати й щодо врахування відомостей, які характеризують особу винного, обставин, що обтяжують або пом'якшують покарання. При призначенні покарання суддя насамперед повинен виходити із ступеня тяжкості злочину, а вже в подальшому формувати своє рішення відповідно до інших обставин. Такий підхід забезпечить дотримання принципу природної справедливості.

Ключові слова: призначення покарання, природна справедливість, умисне вбивство, тяжкість злочину, правова визначеність, критерії призначення покарання.

The article analyzes the problem of ensuring the unity of judicial practice in matters of sentencing intentional murder. It is proven that the severity of the crime as a criterion that must be taken into account when imposing a punishment is of primary importance for choosing a specific type and amount of punishment for the committed crime. To implement such a criterion, it is necessary to carry out the so-called "internal differentiation" of a certain crime. Such differentiation is carried out on the basis of the analysis of the specific factual circumstances in which the crime is committed and, in accordance with them, the punishment is determined, which should be imposed depending on the circumstances. Differences in the degree of severity of the respective crimes can be caused by different ways of committing them, different categories of victims, the behavior of the victim before committing the crime, the factor of committing crimes as a single or as a whole, etc. "Internal differentiation" of responsibility for intentional murders, provided for in Part 1 of Art. 115 of the Criminal Code, neither legislation nor other sources of law enforcement practice establish, and therefore the issue of assessing the degree of public danger of each specific case of unlawful deprivation of life of a person is left to the judge who conducts criminal proceedings. Such a situation makes the determining factor of judicial discretion in solving the mentioned issue, which is a prerequisite for the existence of different approaches to the assessment of various manifestations of intentional homicide from the standpoint of the degree of their social danger or severity. The gravity of the crime is not the only factor on which a different view can lead to a difference in punishment, since the same different view can exist regarding the consideration of information that characterizes the person of the guilty, circumstances that aggravate or mitigate the punishment. When imposing a punishment, the judge must first of all proceed from the degree of gravity of the crime, and later form your decision according to other circumstances. This approach will ensure compliance with the principle of natural justice.

Key words: sentencing, natural justice intentional murder, seriousness of the crime, legal certainty, criteria for sentencing.

Забезпечення прав людини в Україні стосується і прав осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Зокрема, призначення судами покарання за вчинені кримінальні правопорушення повинно відбуватись відповідно до загальних засад призначення покарання, встановлених у кримінальному законодавстві. До основних принципів призначення покарання традиційно відносять ті вихідні ідеї, які закріплені в нормах кримінального закону, що визначають зміст та спрямованість діяльності суду у сфері призначення покарання особам, винним у вчиненні кримінального правопорушення, а саме законність, справедливість, гуманність, обґрунтованість та індивідуалізація покарання тощо. Принцип справедливості є тим фундаментом, на якому має засновуватись як чинний кримінальний закон України, так і практика призначення покарань. У цьому контексті важливим чинниками є забезпечення постановлення справедливого судового вироку і призначення

ного однакового покарання за тотожні злочини, що сприятиме сталості та єдності судової практики.

Тяжкість злочину як критерій, який має враховуватись під час призначення покарання, має первинне значення для обрання конкретного виду та розміру покарання за вчинений злочин. Саме ознака тяжкості злочину є об'єктивною детермінантою, яка повинна акумулювати в собі всі негативні наслідки, що настали через порушення кримінально-правової заборони; вона відображає ступінь суспільної небезпечності діяння та є основою для визначення покарання, яке належить призначити особі для досягнення умовної співрозмірності між злочином та покаранням.

Дослідженням проблем, пов'язаним із призначенням покарання, займались такі вчені як Д. С. Азаров, М. Г. Арманов, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, І. М. Гнатів, О. П. Горох, І. І. Давидович, Т. А. Денисова, О. О. Дудоров,

О. В. Євдокімова, З. А. Загинеї-Заболотенко, К. П. Задоя, О. М. Костенко, В. Т. Малярєнко, Г. Р. Мартинишин, С. М. Міщенко, А. А. Музика, Є. С. Назимко, О. М. Омельчук, В. В. Полтавець, Є. О. Письменський, Є. Ю. Полянський, Є. Ю. Самойленко, Т. В. Сахарук, В. О. Туляков, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, П. П. Черепій, С. Д. Шапченко та інші.

Варто звернути увагу на те, що більшість праць, присвячених призначенню покарання і сконцентрованих на питанні врахування ступеня тяжкості злочину в цьому процесі, зосереджено на аспекті співвідношення термінів «характер» та «ступінь» тяжкості злочину, наведено підходи щодо їх розуміння тощо. Як правильно зазначає В. В. Полтавець, найбільш традиційною позицією щодо визначення співвідношення зазначених термінів була позиція, згідно з якою «характер» суспільної небезпечності – показник тяжкості певного злочину, а ступінь – показник тяжкості конкретного, вчиненого особою злочину [1, с. 104]. Водночас вітчизняні науковці слушно зауважують, що ця дискусія себе фактично вичерпала, оскільки вимоги щодо врахування характеру та ступеня тяжкості злочину містились у кримінальному законодавстві, яке втратило чинність. Чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК) містить чітку вимогу щодо врахування ступеня тяжкості злочину, а тому виконання цієї законодавчої вимоги не передбачає необхідності ні в з'ясуванні змісту терміну «характер тяжкості злочину», ні його відмежування від терміну «ступінь тяжкості злочину». Саме тому не вважаємо за доцільне приділяти істотну увагу відповідному термінологічному питанню.

Водночас більш важливим є питання змістовне, а саме те, у який спосіб треба забезпечувати врахування ступеня тяжкості злочину під час призначення покарання. Попри всю важливість цієї ознаки у судовій практиці досить поширеними є підходи щодо її спрощеної оцінки, яка передбачає визначення ступеня тяжкості злочинів винятково згідно з їх класифікацією у ст. 12 КК. Для виконання законодавчих вимог щодо врахування ступеня тяжкості злочину, в обвинувальних вироках зазначається, наприклад, що «з-поміж іншого, при призначенні покарання суд враховує ступінь тяжкості злочину, який відповідно до ст. 12 КК є тяжким». Значна кількість обвинувальних вироків обмежується саме такою констатацією елемента тяжкості злочину без здійснення подальшого мотивування цього питання в судовому рішенні. Слід погодитись із думкою О. С. Тубулець про те, що на даний час у практиці застосування покарання відсутня «культура його індивідуалізації» [2, С. 225].

На підставі аналізу судової практики Д. С. Азаров у своїх наукових розвідках узагальнює такі висновки: місцеві суди в більшості випадків (69 вироків або 57,5 %) беруть до уваги лише типову тяжкість злочинів, тобто вважають достатнім констатувати очевидний факт приналежності певного злочину до однієї з категорій, передбачених ст. 12 КК. Ще у 23 вироках (19,2 %) суди обмежилися твердженням про врахування ступеня тяжкості злочину загалом, без посилення на ст. 12 КК. У 24 вироках (20,1 %) згадано характер та (або) ступінь суспільної небезпечності злочину, зміст яких не розкривається; суди не дають належних пояснень, у який саме спосіб вони беруть до уваги ступінь тяжкості вчиненого злочину. У вироках використовують два найбільш типові варіанти формулювань: 1) суд враховує, що злочин належить до певної категорії тяжкості, передбаченої ст. 12 КК; 2) суд враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину (проте суди не вдаються до пояснень, яким саме чином враховано тяжкість, які саме ознаки впливають на цю тяжкість тощо). Лише у 15 % випадків суд враховує одну, вкрай рідко – дві ознаки складу злочину, що, на його думку, треба брати до уваги при визначенні ступеня тяжкості вчиненого посягання: суспільно [3; 4, с. 10].

Майже всі дослідники єдині в тому, що для реальної оцінки ступеня тяжкості недостатньо лише зіставити цей злочин із положеннями ст. 12 КК, а тому в науковому обігу використовують звороти «типова ступінь тяжкості» або просто «ступінь тяжкості злочину», яким протиставлено поняття «ступінь тяжкості вчиненого злочину». Співвідношення між зазначеними термінами пропонується розуміти таким чином: «ступінь тяжкості злочину» та «ступінь тяжкості вчиненого злочину» співвідносяться між собою як загальне й окреме (одичинне): загальне завжди є тим, що складає лише частину окремого, яке, крім загального, передбачає наявність індивідуального, особливого [1, с. 113]. Під останнім із наведених ступенів запропоновано розуміти врахування судом своєрідності конкретного діяння стосовно інших злочинів того самого виду, тобто врахування індивідуальної кількісної характеристики тяжкості ознак вчиненого: індивідуальних особливостей безпосереднього об'єкта злочину, характеру діяння, тяжкості (характер і розмір заподіяної шкоди) наслідків, форми й виду вини, способу вчинення злочину тощо [1, с. 119].

Аналізуючи питання щодо врахування способу вчинення злочину як чинника, який відображає його тяжкість, Т. І. Сахарук наводить такий приклад: «призначаючи покарання у вигляді позбавлення волі строком на дванадцять років особі за вчинення злочину, передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 115 КК, судова колегія судової палати апеляційного суду Харківської області врахувала спосіб вчинення злочину – особливу жорстокість, а саме знущання над трупом (Архів апеляційного суду Харківської області). На підставі аналізу зазначеного прикладу вчена робить висновок, що спосіб, описаний як основна або кваліфікуюча ознака складу злочину, повинен впливати на обрання міри покарання лише в межах санкції статті [5, с. 75]. Повністю погоджуючись із зазначеним твердженням, зауважимо, що ключовим питанням у цьому контексті є таке: яким чином цей спосіб має впливати на обрання міри покарання? Як розмежувати правові наслідки вчинення злочину саме в такий спосіб від вчинення умисного вбивства з особливою жорстокістю, але іншим способом, а також від вчинення умисного вбивства з іншою кваліфікуючою ознакою?

Ретельний аналіз судової практики свідчить про те, що наведена констатація є явно недостатньою для того, щоб повною мірою відобразити таку важливу ознаку як ступінь тяжкості злочину. За результатами дослідження обвинувальних вироків, ухвалених за ч. 1 ст. 115 КК, можемо зробити висновок про те, що вчинення цього злочину, який містить лише одну безальтернативну ознаку об'єктивної сторони – умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, дає підстави виокремити принципово різні за ступенем тяжкості злочини, кваліфікація яких охоплюється цією частиною статті. Відмінності ступеня тяжкості відповідних злочинів можуть бути зумовлені різними способами їх вчинення, різними категоріями потерпілих, поведінкою потерпілого до вчинення злочину, чинником вчинення злочинів як одичинних чи як сукупності тощо. Очевидним є те, що саме на такі відмінності розрахована й санкція ч. 1 ст. 115 КК, яка передбачає межі покарання від семи до п'ятнадцяти років позбавлення волі.

Як відомо, «внутрішньої диференціації» відповідальності за умисні вбивства, передбачені ч. 1 ст. 115 КК, ані законодавство, ані інші джерела правозастосовної практики не встановлюють, а тому питання оцінки ступеня суспільної небезпечності кожного конкретного випадку протиправного позбавлення життя людини покладається на суддю, який здійснює розгляд кримінального провадження. Такий стан робить визначальним чинник суддівського розсуду у вирішенні зазначеного питання, що є передумовою існування кількох підходів до здійснення оцінки різних проявів умисного вбивства з позицій ступеня їх суспільної небезпечності чи тяжкості. Ці умови

можуть призвести до того, що один суддя розцінить певний злочин як діяння, ступінь тяжкості якого відносно інших діянь, що охоплені ч. 1 ст. 115 КК, є незначним, а інший, навпаки, – значним. Це призведе до того, що перший суддя мав би призначити мінімальне чи наближене до нього покарання, а інший – середнє або вище середнього.

Кожне із таких покарань, очевидно, відповідатиме вимогам закону, передбачатиме врахування ступеня тяжкості злочину, однак це врахування здійснюватиметься суддями на власний розсуд. Однак чи можна вважати оптимальною правову систему, яка, покладаючись на внутрішнє переконання судді, допускає існування принципово різної оцінки подібних протиправних діянь, що в кінцевому рахунку виявляється у принципово різних обсягах обмеження прав особи, зумовлених вчиненням тотожних злочинів. У випадку із ч. 1 ст. 115 КК обмежується право на свободу, оскільки особа, якій призначене невинувато суворе покарання у вигляді позбавлення волі, може цілком ґрунтовно порушувати питання про те, що різниця в покараннях без раціональних підстав призводить до надмірного обмеження її прав. З іншого боку, можливим є і протилежний варіант, коли питання відсутності обґрунтування для різниці в покараннях, відповідно до засад справедливості, буде порушувати потерпілий у тій частині, що певній особі порівняно з іншою, призначене невинувато м'яке покарання. Також поряд із такими суб'єктивними питаннями існує й об'єктивне: чи може одночасно існувати два різних, об'єктивно зумовлених, правильних рішення одного правового завдання? Очевидно, що ні.

Тяжкість злочину не є єдиним чинником, різне бачення якого може призводити до різниці в покараннях. Таке ж різне бачення може існувати й щодо врахування відомостей, які характеризують особу винного, обставин, що обтяжують або пом'якшують покарання. Проте, на наш погляд, призначаючи покарання, суддя насамперед повинен виходити із ступеня тяжкості злочину, а вже в подальшому формувати своє рішення відповідно до інших обставин.

Єдиним засобом підтвердження або спростування тези щодо ймовірного існування невинуватої різниці у призначених покараннях за критерієм ступеня суспільної небезпечності є аналіз судової практики та вироблення на його підставі класифікації різновидів злочинів, які охоплюються однією нормою закону про кримінальну відповідальність. Таке завдання ставили перед собою окремі вчені, відображаючи результати його виконання у своїх працях. О. П. Горох і А. А. Музика, досліджуючи покарання за злочини проти здоров'я населення та його застосування, у розділі, присвяченому питанням врахування ступеня тяжкості цих злочинів, запропонували два види класифікації відповідної групи злочинів: по-перше, відповідно до положень ст. 12 КК; по-друге, за ступенем індивідуальної тяжкості. З огляду на особливості аналізованої групи злочинів, одним із критеріїв, який було взято до уваги при вирішенні цього питання, був ступінь небезпечності наркотичного засобу, який є предметом відповідного злочину. Вчені виходили із тези про те, що потенційна небезпека для здоров'я особи від зловживання героїном, опіатами, актиноном, ефедрином та препаратами роду конопель є різною. Тому, на думку вчених, залежно від виду наркотичного засобу чи психотропної речовини відмінним має бути і покарання, що призначається винуватим за вчинення злочину, передбаченого ст. 307 КК [6 с. 213-217].

Погоджуючись із зазначеними твердженнями, вважаємо, що такої класифікації недостатньо для того, щоб забезпечити належне розмежування внутрішньої тяжкості цих злочинів. З урахуванням наведених вихідних положень про те, що критеріями розмежування злочинів, які становлять аналізовану групу, є ступінь тяжкості наркотичного засобу, його розмір, мотив та мета вчинення зло-

чину, необхідно продовжити їх класифікацію відносно кожного злочину, який входить у відповідну групу.

Переважна більшість умисних вбивств згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень вчиняється за подібних у юридичному сенсі обставин. Узагальнити фактичні обставини цих убивств можна таким чином: по-перше, найчастіше суб'єктами, конфлікт між якими втілюється у вчинення злочину, є члени сім'ї, родини (чоловік з дружиною, батьки з дітьми, брати, сестри тощо); по-друге, умисне вбивство вчиняється в умовах домашнього конфлікту, що виник під час вживання алкогольних напоїв, за якого особа, що вчиняє злочин, та потерпілий перебувають у стані сп'яніння; по-третє, умисне вбивство вчиняється з використанням побутових предметів, як-то: кухонний ніж, ніжка від стільчика, палиця тощо. Ці злочини становлять першу – найбільш значну групу вбивств (неофіційна назва – «умисні вбивства, вчинені в умовах побутового конфлікту» або «побутові вбивства»).

Другу, також значну за обсягом групу, становлять умисні вбивства, вчинені за схожих обставин (також в умовах так званого «побутового конфлікту»), однак сторони, які конфліктують, не є членами однієї сім'ї. Таким чином, єдиною відмінністю, яка, на наш погляд, не має суттєвого впливу на покарання, є суб'єктний склад осіб – учасників конфлікту.

До третьої групи варто віднести випадки вчинення умисних вбивств в умовах «побутового конфлікту», який має місце між незнайомими або малознайомими людьми та призводить до заподіяння смерті в результаті бійки, під час якої і виникає умисел на позбавлення життя іншої особи. Наприклад, згідно з вироком Приморського районного суду м. Одеси біля стадіону ФК «Чорноморець» у зеленій зоні навпроти входу до трибуни сектора «D», між П., який знаходився в стані алкогольного сп'яніння, та мало знайомим йому Л. виник конфлікт, у зв'язку з тим, що П. підозрював Л. у крадіжці електричного кабелю з дитячого майданчику, розташованого на території парку. Під час конфлікту, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, П. став наносити Л. удари руками, ногами та ножем у різні частини тіла [7].

По кожній із таких груп варто вирішувати питання щодо виду та розміру покарання, яке є найбільш прийнятним та відображатиме всі чинники, що мають юридичне та фактичне значення.

Одним із чинників, який, як ми вважаємо, одночасно характеризує ступінь тяжкості злочину й особу винного, є його поведінка після вчинення злочину. Така поведінка може бути як відносно позитивною, так і негативною, і повинна враховуватися під час призначення покарання, оскільки в окремих випадках особою вчиняються дії, які або певною мірою знижують, або підвищують ступінь тяжкості злочину. Наведемо як приклад обставини вчинення злочину, відображені у вирокі Вижицького районного суду Чернівецької області. Особою чоловічої статі внаслідок конфлікту, який виник із жінкою, було заподіяно смерть останній шляхом нанесення двох ударів дерев'яною палицею, також іншій жінці було нанесено тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілої. Після цього було здійснено викрадення окремих речей із будинку, в якому відбулися зазначені події. По завершенню зазначених дій ця особа, усвідомлюючи, що в будинку спали троє малолітніх дітей потерпілої, вчинивши умисний підпал вказаного будинку та достовірно знаючи, що своїми діями поставив вищевказаних осіб у небезпечний для життя стан, покинув будинок, свідомо залишивши без допомоги малолітніх дітей, які перебували в небезпечному для життя стані й були позбавлені можливості вжити заходів до самозбереження через малоліття. За вчинення кримінальні правопорушення особі було призначено покарання у вигляді позбавлення волі строком на тринадцять років (за ч. 1 ст. 115 КК України – 13 (три-

надцять) років позбавлення волі; за ч. 2 ст. 121 КК України – 8 (вісім) років позбавлення волі; за ч. 2 ст. 185 КК України – 1 (один) рік позбавлення волі; за ч. 1 ст. 135 КК України – 2 (два) роки позбавлення волі).

На цьому прикладі можна чітко простежити, що в окремих випадках поведінка особи після вчинення злочину може істотною мірою відображати ступінь тяжкості злочину, а отже, це має бути враховано під час призначення покарання та має, очевидно, передбачати посилення відповідальності порівняно із випадками, коли вчинення умисних вбивств не супроводжувалося такими діями.

В аналізованому прикладі, попри те, що особа фактично позбавила життя двох осіб, а також поставила під реальну загрозу життя ще трьох малолітніх осіб, повною мірою усвідомлюючи цю обставину, покарання за два із трьох злочинів були поглинуті покаранням за перший із вчинених.

Наведені приклади мають призводити до різної оцінки, завдяки розміру покарання, порівняно із прикладами, у яких умисне вбивство не супроводжувалося такими діями.

Окреме місце в системі класифікації має бути відведене обставинам, за яких має призначатися максимальний розмір покарання. Є підстави вважати, що найбільш суворий вид покарання, передбачений у ч. 1 ст. 115 КК, а саме позбавлення волі строком на 15 років, призначався в поодиноких випадках, у більшості з яких засудженим було вчинено сукупність злочинів, одним із яких було умисне вбивство. Водночас проведений аналіз дозволив виявити випадки призначення найбільш суворого покарання і при вчиненні умисного вбивства як одиначного злочину. Так, вироком Хортицького районного суду м. Запоріжжя [8] особу засуджено за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК, та призначено покарання у вигляді 15 років позбавлення волі. Варто зауважити, що цей злочин було вчинено за обставин, які є подібними до тих, за яких вчиняється 90 % випадків умисних вбивств, а саме на ґрунті раптово виниклих конфліктних стосунків між співмешканцями з використанням побутових предметів, точніше ножа. У цьому кримінальному провадженні злочин було вчинено за таких обставин: «ОСОБА_4, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння в орендованій його співмешканкою ОСОБА_6 квартирі АДРЕСА_1, маючи умисел на вбивство останньої, через раптово виниклі неприязні відносини в ході сварки з нею, наніс їй кухонним ножом двадцять одне колото-різане поранення на тулубу і, згідно з висновком експерта, смерть ОСОБИ_6 настала від одиночного колото-різаного поранення ший справа з ушкодженням загальної сонної артерії, яке ускладнилося гострою крововтратою. Тим самим ОСОБА_4 вбив, тобто умисно протиправно заподіяв смерть ОСОБИ_6». Мотивуючи своє рішення про призначення відповідного виду та розміру покарання, суд в обвинувальному вирокі зазначив таке: «Призначаючи покарання обвинуваченому, суд враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного, який раніше судимий і судимість не погашена, характеризується задовільно, але також враховує і думку потерпілої ОСОБИ_5 про призначення обвинуваченому самого суворого покарання за те, що він позбавив життя її доньку, а малолітнього сина ОСОБА_6 залишив без матері, враховує всі обставини по справі, у тому числі і намагання обвинуваченого уникнути покарання за скоєне ним, тому вважає за необхідне призначити йому саме суворе покарання, яке передбачене санкцією статті». Зауважимо, що відповідне покарання призначено при констатованій відсутності обставин, які пом'якшують покарання, та встановленій обтяжуючою обставиною – вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння.

Порівнюючи цей обвинувальний вирок із більшістю інших обвинувальних вироків, ухвалених у кримінальних провадженнях, у яких злочини було вчинено за подібних обставин, можемо констатувати, що особливих, екстраор-

динарних ознак, які б вирізняли обставини цього злочину з-поміж інших подібних, немає. Порівняно із наведеним вище прикладом, коли особі було призначено покарання у вигляді позбавлення волі строком на 7 років, можемо навести такі відмінності: по-перше, у випадку призначення найбільш суворого покарання умисне вбивство було вчинено особою, яка мала судимість; по-друге, у цьому ж випадку, на відміну від попереднього, відсутня така пом'якшуюча обставина, як сприяння розкриттю злочину; по-третє, спосіб вчинення злочину передбачав здійснення значно більшої кількості ударів ножом. На наш погляд, аналіз цих відмінностей свідчить про те, що об'єктивні підстави, які б могли обґрунтувати різницю в позбавленні волі у 8 років, відсутні. Таким чином, або перше із покарань є надто м'яким, або друге із покарань є надто суворим.

У подальшому цей обвинувальний вирок із процесуальних підстав було скасовано судом апеляційної інстанції та направлено на новий розгляд до суду першої інстанції. Питання обґрунтованості призначеного покарання суд апеляційної інстанції не розглядав. За результатами нового розгляду, здійсненого судом першої інстанції, засудженому вирок Хортицького районного суду м. Запоріжжя [9], який набрав законної сили, призначено покарання у вигляді позбавлення волі строком на 12 років, тобто розмір покарання знижено на три роки.

Крім того, покарання у вигляді 15 років позбавлення волі призначалося за умисні вбивства, вчинені за таких юридично значимих обставин: 1) особою, раніше неодноразово засудженою за вчинення крадіжки, до завершення строку умовно-дострокового звільнення, були вчинено умисне вбивство однієї особи під час замаху на умисне вбивство двох осіб, при якому одній особі було заподіяно смерть, а іншій – істотні тілесні ушкодження. Зазначене покарання призначене за відсутності обставин, що пом'якшують покарання, та наявності таких обтяжуючих обставин, як вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння та рецидив злочинів (вирок Червоноармійського районного суду Житомирської області [10]; 2) особою, неодноразово раніше засудженою за вчинення корисливих злочинів, якою було вчинено три умисних вбивства, перше з яких кваліфіковане за ч. 1 ст. 115 КК, друге – за п. 9, п. 13 ч. 2 ст. 115 КК України – умисне вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, з метою приховати інший злочин, особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, і третє – п. 13 ч. 2 ст. 115 КК України – умисне вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство (вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області [11]).

Вивчення наведених вироків дає підстави стверджувати, що максимальне покарання за ч. 1 ст. 115 КК зумовлене не особливим ступенем суспільної небезпечності саме цього діяння, а наявністю сукупності злочинів, існування якої, очевидно, трактується як чинник, що свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпечності особи, яка вчинила відповідний злочин.

У вирокі Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області [12], у якому при сукупності умисних вбивств, перше з яких кваліфіковано за ч. 1 ст. 115 КК, а друге – п. 9, п. 13 ч. 2 ст. 115 КК, особі за вчинення першого з наведених було призначено покарання у вигляді позбавлення волі строком на 10 років. Також 10 років при сукупності умисних вбивств за вбивство, передбачене ч. 1 ст. 115 КК, було призначено вирок Миронівського районного суду Київської області [13], яким особу засуджено також і за закінчений замах на умисне вбивство, передбачене п. 13 ч. 2 ст. 115 КК.

Окремої уваги заслуговує питання врахування поведінки потерпілого до вчинення злочину, оскільки в певних випадках ця обставина може істотно знизити ступінь тяжкості злочину навіть за тієї умови, що така поведінка

не належить до обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Також у цьому ж контексті розглядається питання взаємовідносин винного та потерпілого і ступінь зв'язку між ними. Т. І. Сахарук, зокрема, зазначає, що в разі вчинення злочину проти близьких людей, особа є більш суспільно небезпечною, бо вона не поважає ніякі цінності – ні загально визнані, ні сімейні, ні дружні стосунки. Найбільш яскравою, як зауважує вчена, тут можна назвати ст. 200 КК Японії (яку було відмінено у 1995 році), згідно з якою той, хто вчинив вбивство особи, що є його або його дружини (чоловіка) родичем по прямій висхідній лінії, карався смертною карою або довічним позбавленням волі з примусовою працею [5, с. 8, 158].

На стадії застосування норм кримінального закону на перший план виступає вимога індивідуалізації відповідальності і покарання, що вимагає ретельного обліку і оцінки правозастосовувачем характеру і ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи злочинця, ситуації, причин і умов, що привели до вчинення злочину, пом'якшуючих і обтяжуючих покарання обставин – усього того, що відповідно до чинного кримінального законодавства підлягає з'ясуванню для постановлення обгрунтованого рішення про вибір того або іншого заходу кримінально-правового впливу [14, с. 227].

Судова практика є важливим засобом забезпечення законності та правопорядку. Відповідний принцип є основним у сфері правозастосування [15, с. 106]. Загальні засади кримінального права, як і будь-якої іншої галузі права, покликані забезпечувати стабільність правового регулювання, його визначеність та прогнозованість, що має вкрай важливе значення для дотримання прав людини в Україні.

Аналіз вітчизняної судової практики не дозволяє стверджувати, що в ній відображено відповідну логіку, а саме посилену караність умисного вбивства членів сім'ї. Вивчення обвинувальних вироків дає підстави для висновку, що за відсутності інших обставин, які посилюють межі караності діяння, особам, які вчинили умисне вбивство щодо членів своєї сім'ї, досить часто призначається мінімальне або наближене до нього покарання.

Доречно зазначити, що в останньому проекті КК України цей аспект розглядається доволі детально: Стаття 2.5.12. «Правила визначення ступеня тяжкості злочину за наявності ознак складу злочину, що змінюють ступінь тяжкості злочину» та стаття 2.5.13. «Алгоритм визначення ступеня тяжкості злочину» [16].

Виходячи з постулатів природного права, екстраполюючи положення соціального натуралізму (О.М. Костенко) на сферу призначення покарання, сповідуючи необхідність дотримання принципу «природної справедливості», вважаємо, що конкретний вид та розмір покарання має обиратися відповідно до законів соціальної природи [17, с. 83-84; 18, с. 343]. Усі інші обставини, які враховуються під час призначення покарання, мають бути похідними від ступеня тяжкості та оцінюватися після того, як буде обрано розмір покарання, який відповідає такому ступеню. Тобто з урахуванням оцінки всієї сукупності чинників, які відображають ступінь тяжкості умисного вбивства, можна встановити, що за певних обставин покарання має призначатись в межах санкції статті – від семи до дев'яти років позбавлення волі, а за інших – від тринадцяти до п'ятнадцяти тощо. Врахувавши таким чином ступінь тяжкості конкретного вчиненого умисного вбивства, у подальшому необхідно в уже визначених межах враховувати відомості про особу винного, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання. І якщо відповідні обставини матимуть позитивний «відтінок», належить призначити мінімальне покарання в заздалегідь визначених межах, якщо негативний – наближене до максимального [17, с. 133].

Також необхідно усвідомлювати, що вичерпну типологізацію чи класифікацію умисних вбивств, як і інших злочинів, здійснити неможливо, оскільки на практиці можуть мати місце випадки вчинення кримінальних правопорушень за обставин, які є нестандартними чи атиповими. Однак існування класифікації дасть змогу співвіднести ступінь тяжкості атипового умисного вбивства чи іншого злочину із подібними типовими та на підставі цього обрати обгрунтований вид та розмір покарання, які відповідатимуть принципу природної справедливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України: монографія / МВС України, Луганська академія внутрішніх справ ім. 10-річчя незалежності України. Луганськ: РВВЛВС, 2005. 109 с.
2. Тубулець О.С. Реалізація кримінально-правової політики України шляхом застосування кримінального закону. Київ: Парламентське видавництво, 2021. 424 с.
3. Азаров Д. С. Врахування ступеня тяжкості злочину при призначенні покарання із застосуванням статті 69 КК України (за результатами узагальнення судової практики). *Наука і правоохорона*. 2014. № 1 (23). URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3396/Azarov_Vrakhuvannya_stupenia_tiazhkosti_zlochynu%20.pdf;jsessionid=F561DAF53C5D770DCCF28F625FE9466D?sequence=1 (дата звернення: 20.10.2022).
4. Азаров Д. С. Розуміння суспільної небезпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Т. 3. С. 3-18.
5. Сахарук Т. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 196 с.
6. Музика А. А., Горох О. П. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення: монографія. Київ: Паливода А. В., 2012. 404 с.
7. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 23.03.2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43283214> (дата звернення: 20.10.2022).
8. Вирок Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 17.06.2015 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45090465> (дата звернення: 14.03.2016).
9. Вирок Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 01.12.2015 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53918929> (дата звернення: 20.10.2022).
10. Вирок Червоноармійського районного суду Житомирської області від 18.08.2015 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49003320> (дата звернення: 20.10.2022).
11. Вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 13.02.2015 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42697357> (дата звернення: 20.10.2022).
12. Вирок Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 10.06.2015 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45378776> (дата звернення: 20.10.2022).
13. Вирок Миронівського районного суду Київської області від 04.12.2015 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54067268> (дата звернення: 20.10.2022).
14. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики : монографія / Павло Львович Фріс – Івано-Франківськ : Супрун В. П. 2021 – 389 с.

15. Кваша О.О., Левчук В.О. Сталість та єдність судової практики у сфері протидії організованим формам співучасті в Україні. *Забезпечення правопорядку в умовах коронакризи* : мат-ли панельної дискусії IV Харків. Між народ. юрид. форум. Харків, 23-24 вересня. Харків: Право, 2020. С.98-106.

16. Кримінальний кодекс України. Проект. Станом на 29.09.2022. <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/09/29/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-29-09-2022.pdf> (дата звернення: 26.10.2022)

17. Бабанли Р.Ш. Призначення покарання в Україні: теоретично-прикладні засади: монографія. Чернівці: Десна Поліграф, 2019. 488 с

18. Кваша О.О. Дотримання судом принципу справедливості при призначенні покарання за незакінчений особливо тяжкий злочин. *Правова держава*. Вип. 30. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2019. С. 335-343.